YAZ 2006
Fiyatı 2.50 YTL

BURSA

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sayı: 13

Umurbey Mahallesi
İnegöllü Numan Paşa
1925 Yılında Bursa'da Muhalefet
Karıncadere Su Kemeri

BURSA ARAŞTIRMALARI VAKFI

XVIII. YÜZYILDA BURSA'DA MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİM AİLELERİN NİCELİĞİ

• Ali İhsan Karataş*

Bu yazımızda Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan Bursa'da Müslüman ve gayrimüslim ailelerini, çok evlilik (poligami) ve sahip oldukları çocuk sayısı bakımından ele almaya çalışacağız.

Osmanlı ailesinin nüfus yapısını gösteren en önemli kaynaklar tereke kayıtlarıdır (1). Bu kayıtlarda, vefat eden şahsın kendisine varis olan eşi, oğlu, kızı vb. yakınlarının zikredilmesi hukûki bir zorunluluktur. Tereke kayıtları bize, ölen şahısların evlilik, bekârlık, dulluk ve çocuk sahibi oluşları hakkında da kesin bilgiler vermektedir. Bu nedenle incelememizi Bursa Tereke kayıtlarına göre yapacağız.

XVIII. asırda gayrimüslimlerle ilgili müstakil defter halinde veya diğer kayıtlar içerisinde yer alan toplam 507 tereke kaydı bulunmaktadır. Örnek olarak ele aldığımız Müslümanlara ait tereke defterlerinde ise 628 Müslüman'ın tereke kaydı bulunmaktadır (2). Değerlendirmelerimizde bu kayıtlar esas alınmıştır.

Osmanlı toplumundaki Müslümanların birden fazla evlilik yaptıkları ve çok çocuk sahibi oldukları yönünde öteden beri yaygın bir kanaat vardır. Oysa yapılan araştırmalarda pek de sanıldığı gibi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira, Edirne, Ankara, Konya, Sinop arşivlerine göre yapılan çalışmalarda Osmanlı toplumundaki Müslümanlar arasında çok kadınla evlilik oranının oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır (3). Aynı durum Bursa için de geçerlidir. Bursa sicilleri esas alınarak yapılan çalışmalarda Bursa'daki Müslümanlar arasında da poligami oranının yüksek olmadığı görülmektedir. Nitekim XVI. yüzyılda 939 erkekten 24'ü (%2.5) (4), yine bu yüzyılla ilgili başka bir çalışmada 2000'den fazla erkekten 20'si(%1)(5), XVII. yüzyılda 1.092 erkekten 51'i (%4.6)(6) ve XIX. yüzyılda 361 evli erkekten 8'inin (%2.2)(7) birden çok evlilik yaptıkları tespit edilmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarına tekabül eden dört tereke defterine göre yaptığımız incelemede de 337 evli Müslüman erkekten sadece 20'sinin (%5.9) iki hanımla evli olduğu görülmüştür.

Osmanlı toplumundaki Müslümanların birden fazla evlilik yaptıkları ve çok çocuk sahibi oldukları yönünde öteden beri yaygın bir kanaat vardır. Oysa yapılan araştırmalarda pek de sanıldığı gibi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira, Edirne, Ankara, Konya, Sinop arşivlerine göre yapılan çalışmalarda Osmanlı toplumundaki Müslümanlar arasında çok kadınla evlilik oranının oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirtilen çalışmalarda Bursa'daki gayrimüslimler arasında birden çok evliliğin olmadığı belirtilmektedir. Aynı durum XVIII. yüzyıl Bursa gayrimüslimleri için de geçerlidir. Zira XVIII. yüzyılda Bursa'da mevcut olan 507 gayrimüslim terekesinde birden çok kadınla evli olan zimmiye tesadüf edilmemiştir. Bununla birlikte gerek gayrimüslimlerin evlilikleriyle ilgili fermanlarda gerekse din adamlarının atanma beratlarında gayrimüslimlerden bazılarının evli oldukları halde din-

* Dr., U. Ü. İlahiyat Fakültesi

lerine aykırı bir şekilde gizli olarak yeniden evlendikleri, bu tür davranışların gayrimüslim cemaatlere zarar verdiği, bu nedenle bu konuda daha dikkatli olunması gerektiğinin belirtilmesi, birden çok eşi olan zimmilerin var olabileceğini akla getirmektedir. Örneğin 1791 yılına ait bir fermana göre Divan-ı Hümâyun'a başvuran Ermeni Patriği Zakarya, evli olan cemaat mensuplarının, imamlara veya başka kişilere gizlice nikah kıydırarak birden çok evlilik yaptıklarını şikayet etmiş ve bu problemin önlenmesini istemişti (8). Ancak bu uygulamanın resmiyette kabul görmemesinin ve ikinci hanımın varislerden sayılmamasının, çok eşli zimmilerin tereke kayıtlarında yer almamasına, bu nedenle sayıları ve oranları hakkında bilgi verilmemesine sebep olduğu düşünülebilir.

Tereke kayıtlarına göre, Müslüman ve gayrimüslimlerin aileleri sahip oldukları çocuk sayısı bakımından mukayese ettiğimizde de ilginç sonuçlarla karşılaşmaktayız.

XVIII. yüzyıla ait Bursa sicillerinde gayrimüslimlerle ilgili tespit edilebilen 507 tereke sahibinden 366'sının, aynı döneme ait Müslüman tereke sahiplerinden ise 479'unun çocuk sahibi olduğu belirlenmiştir (9). Bu kayıtlara göre 479 Müslüman ailenin çocuklarının toplamı 999 iken 366 gayrimüslim ailenin çocuklarının toplamı 972'dir. Buna göre aile başına düşen çocuk sayısı Müslümanlarda 2.08, gayrimüslimler de ise 2.66'dır. Ailelerden ne kadarının kaçar çocuğu olduğunu bir tablo halinde şöyle gösterebiliriz.

Bir Ailedeki Çocuk Sayısı	Müslüman			Gayrimüslim		
	Aile Sayısı	%	Toplam Çocuk Sayısı	Aile Sayısı	%	Toplam Çocuk Sayısı
1 Çocuk	181	37.78	181	87	23.77	87
2 Çocuk	151	31.52	302	96	26.22	192
3 Çocuk	92	19.20	276	80	21.85	240
4 Çocuk	40	8.35	160	75	20.49	300
5 Çocuk	12	2.50	60	17	4.64	85
6 Çocuk	1	0.20	6	9	2.45	54
7 Çocuk	2	0.41	14	2	0.54	14
Toplam	479	99.96	999	366	99.96	972

Çocuk Sahibi Olma Bakımından Ailelerin Durumu

Tabloya bakıldığında Müslümanların büyük çoğunluğunun 1 çocuğa sahip oldukları görülmektedir. 1, 2 ve 3 çocuk sahibi olan aileler, çocuk sahibi Müslüman ailelerin %88.5'ini oluşturmuştur. 4 ve daha fazla çocuğa sahip olan Müslüman aile sayısı ise 55 (%11.46)'tir. Çocuk sahibi olma bakımından gayrimüslimlerin de Müslümanlara benzer olarak 1, 2 ve 3 çocukta yoğunlaştığı görülmekle birlikte, onların 4 çocuklu aile sayısı açısından Müslümanlardan bir hayli fazla oldukları dikkat çekmektedir. 1, 2 ve 3 çocuğu olan zimmi aileler çocuk sahibi olan gayrimüslimlerin %71.84'ünü oluşturur. Dört çocuklu aile bakımından Müslümanlarla zimmiler arasında iki buçuk kat bir farkın bulunduğu, aynı şekilde 5, 6 ve 7 çocuk sahibi aileler bakımından da zimmilerin Müslümanlardan daha fazla olduğu görülmektedir.

İncelediğimiz dönemde aile başına düşen çocuk sayısı bakımından gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha çok çocuk sahibi oldukları açıktır. XVIII. yüzyılda Müslüman bir aileye düşen çocuk sayısı 2.08 iken yaklaşık 60–70 yıl sonra XIX. Yüzyılda 2.28'e, gayrimüslimlerde ise bu oran 2.66'dan 3.38'e (Kurt 1998: 92) çıkmıştır. Hem Müslümanlarda hem de zimmilerde aile başına düşen çocuk sayısı bakımından bir artış görülmekle birlikte bu artış Müslüman ailelerde %0.20, gayrimüslimler de ise %0.74 olmuştur. Diğer bir ifadeyle XVIII. asırda gayrimüslimlerin Müslümanlara göre daha çok çocuk sahibi olma özellikleri XIX. yüzyılda daha da artmıştır. Aynı durumun XIX. yüzyılın sonlarında da geçerli olduğu görülmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin 1897 senesiyle ilgili istatistik yıllığına göre söz konusu yılda Hüdavendigar Vilayeti'nin nüfusu 1.454.294'tür. Bunlardan 1.234.304 (%84.87)'ü Müslüman, 219.990 (%15.12)'ı ise zimmidir. Aynı yıl doğan çocuk sayısı Müslümanlarda 99.771(%6.86), zimmilerde 17.228 (%7.83) olmak üzere toplam 116.999 dur. Buna karşılık aynı yıl içinde vefat eden çocuk sayısı Müslümanlarda 63.597 (%4.37), zimmilerde ise 7.572 (%3.44) olmak üzere toplam 71.169'dur. Bu rakamlardan da anlaşıldığına göre bir yıllık süre içinde zimmiler doğum oranı bakımından Müslümanlardan (%0.97) daha fazla iken ölüm oranı ise (%0.93) daha düşüktür. Dolayısıyla zimmilerin her iki bakırndan da Müslümanlara göre nüfuslarını artırdıkları anlaşılmaktadır (11). Bursa için geçerli olan bu durumun diğer Osmanlı şehirleri için de geçerli olduğu görülmektedir. Değişik Osmanlı şehirlerine ait tereke defterleri üzerinde yapılan çalışmalarda gayrimüslirnlerin Müslümanlara nazaran daha çok çocuk sahibi oldukları sonucu çıkmıştır. Örneğin muhtelif şehirlere ait tereke defterlerinden sondaj usulüyle seçilen kayıtlara göre XVI. ve XVII. asırlarda Anadolu'daki bazı şehirlerde Müslüman aile başına düşen çocuk sayısı 2.30 iken bu oran gayrimüslimlerde 2.62'dir. 1700-1730 yılları arasında da Tokat'ta aile başına dü-

şen çocuk sayısı Müslümanlarda 2.4, zimmilerde ise 2.7'dir. 1771-1810 yıları arasında da yine Tokat'ta aile başına düşen çocuk oranının zimmilerde daha yüksek olduğu görülmektedir (12).

Azınlık psikolojisi içerisinde olan zimmilerin çoğalma arzuları ve Müslüman erkeklerin savaşlara katılmaları gibi sebepler gayrimüslimlerin nüfusunun Müslümanlara nazaran daha çok artmasında etkili olmuştur (13). Ayrıca Osmanlıdaki zimmilerin Müslümanlara göre daha erken evlendikleri belirtilmektedir. Oliver'in ifadesiyle "bunlar (Rum, Yahudi ve Ermeniler) pek genç yaşta evlenmekte ve belirli bir yaştan sonra, aralarında henüz evlenememiş pek az bekar bulunmaktadır (14)."

Notlar

1-Tereke kayıtları, ölen insanların geride bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malları, alacakları ve borçları gibi bilgileri içeren kayıtlardır. Şer'iyye sicilleri arasında bazen müstakil defter halinde bazen de dava, ferman, vakfiye gibi kayıtları içeren defterler arasında yer alan tereke kayıtları, Bursa Şer'iyye Sicilleri arasında da bol miktarda bulunmaktadır.

2-Zimmilere ait tereke defterleri büyük ölçüde XVIII. yüzyılın sonlarıyla ilgilidir. Müslümanlarla gayrimüslimleri karşılaştırabilmek için bu asrın sonlarına tekabül eden ve tamamı Müslümanlara ait olan tereke defterlerinden dördü (B222, B232, B237, B239) rast gele seçilmiş ve değerlendirmeler bu defterlere göre yapılmıştır.

3-Bu konuda değişik Osmanlı şehirleriyle ilgili çalışmalar için bkz. Barkan, , Ömer L., "Edirne Askerî Kassamına it Tereke Defterleri (1545-1659), Belgeler, T.T.K.Basımevi, Ankara 1993, c.III, sy. 5-6, s. 13; Demirel, Ö.-Gürbüz, A.-Taş, M., "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, B.A.A.K. Yayınları, Ankara 1992, I,97; Demirel, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", Belleten, Ankara 1990, c. LIV, sy. 211, s. 945; Erten, Hayri, Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 59; Öztürk, Said, "Osmanlı Toplumunda Çok Evlilik" Tarih ve Düşünce Dergisi, sy. 2001/3 (Mart 2001), s.10 vd.; İbrahim, Güler, "Sinop'ta Medeni Durum" Tarih ve Düşünce Dergisi, sy. 2001/3 (Mart 2001), s.24.

4-Harkort Klause Liebe, Beitrage zur Sozialen und Wirtschaftlichen Lage Bursa sam Anfang des 16. Jahrhunderts, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hamburg 1970, s.303.

5-Gerber, Haim, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700" İnternational Journal of Middle East Studies, 12(3), 1980, s. 232.

6-Özdeğer, Hüseyin, 1464-1640 Bursa Şehri Tereke Defterleri, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1988, s.50.

7-Kurt. Abdurrahman, Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876), U.Ü.Basımevi, Bursa 1998, s. 87.

8-B80/102a.

9-Bu rakamlar çocuk sahibi olanları içermekte olup evli olduğu halde çocuğu olmayanları kapsamamaktadır.

10-Kurt 1998: 92.

11-Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, (haz: Tevfik Güran), B.D.İ.E. Yayınları, Ankara 1997, s. 23-39.

12-Demirel, Ö.-Gürbüz ,A.-Taş, M, agm., I, 97; Demirel, agm., s. 945; Özdemir, Rıfat, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", Belleten, Ankara 1990, c. LIV, sy. 211, s. 993.

13- Gayrimüslimlerin Müslümanlara göre daha çok çocuk sahibi olmalarının muhtemel sebepleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Kurt, age., s.93-94.

14-Olivier, Türkiye Seyahatnamesi, (çev. Oğuz Gökmen) Ayyıldız Matbaası, Ankara 1977, s. 78.